

**ИСТОРИЯ И УПОТРЕБИ В РОМАНА
НА СТЕФАН БАКЪРДЖИЕВ
„EX ORIENTE LUX. ФЕРДИНАНД И МЕЧТАТА
ЗА КОНСТАНТИНОПОЛ“**

Дора Маринова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**HISTORY AND USAGES IN STEPHAN BAKARDJIEV'S
NOVEL “EX ORIENTE LUX. FERDINAND AND THE DREAM
OF CONSTANTINOPLE”**

Dora Marinova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The task of this text is to show how Bakardjiev's novel reveals the manipulative appropriations that one – statesman, historian, writer – could make of history at a certain moment. Therefore, the idea which kindled our sense of national identity on the basis of the story about our origin and place in the world turns out to be very easily dependent on, and manipulated by, supposed historical monuments, sources, historical narratives.

Key words: literature, history, postmodernism, Ferdinand, Stambolov

Историята не може да се реконструира по наш вкус, Монсеньор – каза граф дьо Бурбулон и погледна учудения княз. – Но ние можем да се моделираме по неин вкус и да я употребим така, както тя употребява нас!

(Бакърджиев 2010: 117 – 118)

Книгата на Стефан Бакърджиев обхваща един тридесетгодишен отрязък от новата политическа история на България – от възкачването на Фердинанд на българския престол (1887) до края на Първата световна война (1918). Романът поставя въпроси, които до този момент не са

ставали обект на широко епическо повествование. Макар и малко анемично, художествената литература все пак обръща внимание на поредицата от исторически събития, които бележат нашата история след Освобождението. Появата на подобни книги невинаги е непосредствено след събитията, които се описват в тях. Някои се осмислят десетилетия по-късно, когато политическите страсти са се утаили. Героите в повечето случаи са напълно обикновени хора или самият народ. Разбира се, има и текстове, в чийто център се оказват български държавници като Александър Батенберг и Борис III, но личността на Фердинанд сякаш бива заобикаляна. Изключение правят „Тиранът“ на Константин Величков, фейлетоните на Алеко Константинов, някои произведения на Стоян Михайловски („Държавен храненик“, „Един банкир“, „Бай Грую“, „Книга за българския народ“), Христо Смирненски („Фердинанд де Бержерак“ – сатирично стихотворение), Кирил Христов („Чеда на Балкана“), Стоян Загорчинов („Един живот в сянка. Книга на спомени“).

Романът на Ст. Бакърджиев обаче не просто поставя в центъра личността на Фердинанд, но и обстойно представя личността и характера на царя – немалко страници са посветени на неговата ексцентричност по отношение на облеклото и на любовта му към бижутата; на заниманията му по ботаника, смятани от повечето му опоненти за несъвместими с произхода му; на слабостта му към предсказанията и окултните ритуали; на отношенията му с княгиня Мария-Луиза и на тяхната сватба; на вманиачеността му по цариградската църква „Света София“; на срещите му с български и чуждестранни историци и разбира се, на сложните взаимоотношения с министър-председателя Стефан Стамболов. Романът многостранно се опитва да покаже трудното време, в което млада България трябва да изгради самостоятелната си политика, но се оказва непрекъснато зависима от Великите сили. Тази зависимост често води до политически компромиси, касаещи вътрешната и външната политика на държавата. Пример за такъв компромис е колебанието на политиците около въпроса за обединението на България с Македония. Моралният дълг към българите, останали извън българските граници, изисква предприемането на решителни стъпки за обединение, но от друга страна, съзнанието, че подобен акт ще повлече България към поредица от нежелани стълкновения, води до забавяне, дори до забравяне на идеята за единство. След смъртта на Стамболов въпросът отново става актуален, а резултат от това са двете Балкански войни и Първата световна война, които водят страната до поредица от национални катастрофи, както и до разочарованието от неосъществения национален идеал за обединение.

Проследявайки сложните взаимоотношения на цар Фердинанд с министър-председателя Стефан Стамболов, романът извежда една линия, която прави опит да осмисли историческите събития, протекли след убийството на Стамболов. Неслучайно в повествованието се прокарва тъжната истина, че колкото и противоречив като личност да е бил Стамболов, той е бил единствената сила, укротявала дълго време лудостта на княза. След отстраняването му княжеската лудост кулминира, тласкайки страната ни към поредица от национални катастрофи. Една от ключовите идеи на романа е, че въпреки огромните си различия във всяко отношение Стамболов и Фердинанд всъщност са фигурите, които дълго време балансират политиката на България. Доказателство за казаното е, че след смъртта на Стамболов на практика няма авторитетна фигура, която да възпре личните амбиции на Фердинанд.

Още в началото на неговото управление у Фердинанд се заражда амбицията за разширяване на териториалните граници на България, включващо Истанбул. Походите на Симеон и Калоян представляват постоянен интерес и тема на разговор между Фердинанд и историците, самият Фердинанд е привлечен от двамата владетели, защото са представители на „силни“ периоди от историята на България, свързани с голям културен и политически разцвет и подем, но и подем, след който настъпват сериозни кризи, последвани от обратен път на упадък. Фердинанд търси аналогии с водената политика от Симеон и Калоян за превземане на Константинопол, с които да подкрепи собствените си идеи и амбиции за власт. Коментарите от страна на историците по въпроси, свързани с делата на цар Калоян, изненадват Фердинанд и той не скрива своето възхищение от дързостта на Калоян „да впери очи към Мала Азия“ (Бакърджиев 2010: 165). Историците в лицето на Васил Златарски и Иван Шишманов в романа са показани като опоненти на Фердинанд, те го съветват да почерпи поука от историята, за да не се допускат грешките на предходните владетели, които, като се нагърбват с непосилни задачи, изтощават държавата и я подготвят за бъдещите робства. Историците се опитват не просто да предупредят княза, но и да смирят все по-интензивно надигащата се у него лудост за териториално разширение и покоряване на църквата „Св. София“ в Истанбул.

Фердинанд смята историята на България за свързана с историята на Византия, а земите – за късчета от империята. Князът изпитва страхопочитание към Изтока, затова иска да вярва, че тук, на Балканите, се докосва до тайнствения Изток. Като директор на руския археологически институт в Цариград Успенски подшушва идеята на Фердинанд да се „реконструира българското минало“ (Бакърджиев 2010: 112). Така Фер-

динанд е обхванат от амбицията, че „трябва да възстановим изгубените линии на българската история“ (Бакърджиев 2010: 112). Църквата „Света София“ се превръща в жадуван блян за Фердинанд. В продължение на столетия католици, православни, мюсюлмани смятат църквата за своя. Според Фердинанд султанът я е съхранил, защото е знаел, че чрез нея владее духовно и християнския свят. Цариградската „Света София“ според Фердинанд се възприема като символ на православие, за него тя е и връзката между Изтока и Запада.

Романът на Стефан Бакърджиев би могъл да се приеме за исторически роман. В него присъстват исторически личности, свързани с обществено-политическия живот у нас след Освобождението. Благодарение на тях, на отношенията им с монарха се засилва чувството за достоверност на разказаното. Имаме и опит от дистанцията на времето да се направи оценка на историческите събития. Една от задачите на историческия роман е да разкрива българина като личност, с неговите добри и лоши черти, да откроява националния характер в неговата специфика. Това се случва обикновено като го разкрива както в социално-битовата обстановка, така и на фона на исторически събития (Пенчев 2006: 418). В романа обаче Бакърджиев прави нещо друго. Той въвежда гледната точка на историците, като по този начин проблемът за националния характер на българина не се разглежда на социално-битово равнище, личността не е обгледана нито на бойното поле, нито пък чрез качествата ѝ, проявени по време на историческо събитие. Чрез българските и чуждестранните историци авторът разкрива проблеми, свързани с осмислянето на българската национална идентичност.

Романът прави още нещо, характерно за съвременните романи на историческа тематика – въвлича в себе си (и прави опит да осмисля) проблеми, които са предмет на философията и на съвременната историческа наука, като релативността на истината, надеждността на историческите факти в процеса на търсенето на истината за едно или друго минало събитие. Както казва Фердинанд в един от разговорите си с историците: „...историята не е като орнитологията – фактите могат да се създават и от нас!“ (Бакърджиев 2010: 186). Думите на Фердинанд засягат един от фундаменталните въпроси на историята – за нейната научност, достоверност и очакванията за истинност. Използвайки собствените си интереси в областта на орнитологията, която се занимава с изучаването на птиците, Фердинанд я разграничава от научността на историята, като изключва научния характер на самата история. Използвайки орнитологията като част от природните науки, повествователят я противопоставя именно на историята. По този начин, чрез разиграването на

диалозите, романът всъщност въвлича в себе си сериозни казуси и изгражда една втора линия на четене, която започва да коментира проблеми, занимаващи се с историята като научна дисциплина, които ни карат да си припомним някои от постановките на изследователи като Гадамер, Хейдън Уайт, Колингууд. Тук, разбира се, няма да се занимаваме с въпроса дали историята е наука, или не. По-скоро ще обърнем внимание на това, че като се възползва от способността на науката да доказва едно или друго нещо, в крайна сметка историята може да докаже всичко. Всичко опира до избора на такива подходящи „факти“, които потвърждават определени – наши – внушения. От тази логика се ръководи в романа и Фердинанд – „Все още можем да избираме (казва Фердинанд – б.а., Д.М). Съседите ще оспорват всичко, Великите сили ще се усмихват подигравателно, важното е ние да сме уверени, че миналото здраво стои зад нас и ни обединява, когато тръгнем напред! Там, където не може да се потвърди нашето, трябва да се отрече чуждото. Ако се колебаем какъв е Юстиниан – славянин или трак, какъвто и аз доскоро мислех, че е, трябва да си повтаряме, че не е грък или сръбски славянин“ (Бакърджиев 2010: 117). По този начин, избирайки си определени свидетелства и подреждайки ги в разказ, Фердинанд употребява историята, за да оправдае и мобилизира маса народ в своето военно начинание.

Това би ни обяснило и хлабавите връзки между версиите за принадлежността към една или друга племенна група, но ражда и съмнението в правдоподобността на всеки един исторически разказ. В романа на Бакърджиев с хипотезите за нашия произход се занимават основно историците. Но ясно е подсказано, че тези хипотези доста често се оказват зависими от политическата конюнктура на времето. Теорията, че сме наследници на славяни, става актуална и работеща тогава, когато трябва да бъдат подобрени взаимоотношенията ни с Русия, а тази за тюркския ни произход – когато на дневен ред са контактите с Османската империя. Паралелно с тях се генерират и други хипотези, обслужващи определена политическа цел, а истината все повече се размива. За чуждите изследователи като Туман българите са турци, за Шафарик – фински народи, за Раич и Венелин – славяни, за Френ – смесица от фини, тюрки, славяни, за Цайс – хуни. Българските историци Иван Мандов и Йордан Иванов изразяват своя скептицизъм спрямо подобни фантазмагории и предупреждават, че трябва да сме внимателни, когато позволяваме на чужденци да се занимават с историята по нашите земи (Бакърджиев 2010: 69), защото чужденците пишат кои сме, откъде идваме, като съзнателно късат връзките с по-древни и значими народи и по този начин ни лишават от право да работим за създаването на голяма и силна дър-

жава (Бакърджиев 2010: 167). Съвсем естествено в книгата на Бакърджиев следва въпросът за изграждането на национална идентичност и как паметниците – като културно наследство и като средство за общностна идентификация, се използват, за да послужат за новите политически цели на цар Фердинанд, който прибъгва до употребата на исторически свидетелства, за да наложи на българите правилната им национална идентичност.

Проблемът за националната идентичност е сложен въпрос, на който тук няма да се спираме подробно. Ще спомена само, че в основата на националното съзнание стои мисълта за духовното единство, извори за което са кръвното родство, езикът, общата история и религията. Солидарността между отделните сънародници – чувството на принадлежност към едно общество – също е част от тази сложна конструкция. Към всички тези фактори, обединяващи ни и свързващи ни чрез споделянето на единна обща съдба, А. Смит в „Национална идентичност“ добавя и пораждането на определено сакрално отношение към земята, върху която стъпваме, работим, живеем: „привързаността към дадена територия или към определени места в нея е митична и субективна. Именно привързаността и асоциациите, а не толкова обитаването или притежаването има значение за етническата идентификация. Те определят „нашата земя“. Тя обикновено е свещена земя, земя на нашите предци, на нашите законодатели, на нашите крале и мъдреци, поети и свещенослужители, което я превръща в наша родина. Ние ѝ принадлежим в същата степен, в която и тя ни принадлежи“ (Смит 2000: 37).

Неслучайно и романът на Бакърджиев се насочва към научните хипотези за произхода на българите, чрез които да бъдат мотивирани и териториалните претенции в настоящето. Берлинският договор оставя разпокъсани много територии, населени с българи, а освобождава една много малка част. Това предопределя политиката на България в следващите години, която се стреми към обединение на своите територии. В романа на Бакърджиев разговорът между Фердинанд и Успенски се оказва основополагащ, защото именно Успенски настоява, че трябва да се издирят корените на българите, за да се възстанови паметта, която ще даде правото на териториални претенции. В контекста на казаното ключово е отношението към Македония. Във връзка с желанието за национално обединение в романа се появява и въпросът какви са македонците – българи или славяни. Той е напълно логичен, тъй като в Македония вече текат процеси на асимилация от страна на гърци и сърби, а населението след няколко опита за въстания е подлагано не един път на репресии. Част от живеещите в Македония са готови да се самоопределят ка-

то такива, каквито им кажат висшестоящите, стига след това да имат спокоен живот. В творбата се поставя и проблемът за унищожаването на български паметници в тези райони, което, за съжаление, няма как да бъде доказано (намеква се за действията на Иларион Критски, но истината за ставащото се размива сред долитащите от Македония противоречиви слухове (Бакърджиев 2010: 198 – 200). Като цяло повествователят често прибегва до слуховете, някои от които биват разобличавани, но други се издигат до ранга на истина (пример е слухът за двама братя от Герман, които правят фалшификати с български букви и печелят от гърците, а когато измамата се разбира и купувачите си искат парите, братята настояват да им се върне стоката, макар да знаят, че това няма как да стане, тъй като тя се унищожавя веднага (Бакърджиев 2010: 207). В романа на Бакърджиев се прокарва и такава идея, че за да имаме претенции към Македония, трябва да докажем, че там е имало българи преди славяните. В този ред на мисли Иван Мандов споменава за труда на сръбския учен Станоевич „Византия и сърбите“, в който се говори за действията на българите в Македония още през V в.

В тази връзка македонският въпрос е свързан и с по-сериозния казус в романа – ние познаваме историята си предимно от чужди свидетелства, а това е основен проблем при нейното тълкуване. Във връзка с възстановяването на българската памет е замислен проект, който да се занимава с правилния прочит на старината, подкрепен от правителството и Двореца. Съвместната работа обаче се оказва трудна, защото елитът на България е разделен, но все пак интелектуалците (Йордан Иванов, Иван Шишманов, Иван Мандов, Васил Златарски) се обединяват, за да защитят българската самобитност. Участниците в сформирания екип имат за задача да разгледат всяка чуждестранна публикация, оспорваща правото на естествено обединение на българите, да подготвят сборници с проучвания за българския характер на Македония и Тракия; да издирят ценни документи за българската история в библиотеките и архивите на Цариград, Рим и Ватикана; да съгласуват отпускането на стипендии за специализации на млади учени. Нещо много важно в тази посока е насърчаването да се издирят такива исторически свидетелства, които да обслужат подходящата историческа версия. Засегнатите в романа проблеми неизбежно ни карат да си припомним виждането на Рикьор, според което историята, освен че е случилата се история, която историкът обхваща в истина, е също и историята, „която в момента тече, под чието въздействие сме и която творим“ (Рикьор 1993: 7). Оттук идва и питането на Рикьор как точно този тип история ще „претворим в истина“ (Рикьор 1993: 7). В романа ясно са ни подсказани манипулатив-

ните присвоявания, които в определен момент някой извършва над историята. Представата, изградила нашата национална идентичност на основата на разказа за произхода и мястото ни в света, се оказва много лесно зависима и манипулирана от мними исторически паметници, извори, исторически разкази.

Романът „*Ex oriente lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол*“ настойчиво обговаря проблеми, към които проявява интерес както философията, така и съвременната историческа наука. Текстът проявява пристрастие към конструирането на сюжети, останали до този момент встрани от големия национален разказ. Част от тези техники на писане са присъщи на постмодернизма. Не е трудно да се долови и скептицизмът спрямо наследеното от нас знание за миналото, както и играта със и(ли) ироничното преобръщане на утвърдени тези за определени исторически събития. В романа на Бакърджиев истината за миналото се мисли като зависима от волята и предпочитанията на историка или властимащия, а принадлежността на населението – като „тесто“, което зависи от това кой го замесва (Бакърджиев 2010: 186). Романът на Стефан Бакърджиев изобилства от проблеми, които продължават да пораждават различни по характер полемки и дискусии. Книгата е важна и значима за литературата ни, защото предлага едно по-цялостно осмисляне на личността на Фердинанд, драматично раздвоен между дълга си да бъде цар на България, и невъзможността да забрави, че е чужденец. Така се изгражда образът на един „рядък екземпляр“, който не успява да синхронизира своите интереси с тези на българския народ.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакърджиев 2010:** Бакърджиев, Ст. *Ex oriente Lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол*. [Bakardzhiev, St. *Ex oriente Lux. Ferdinand i mechtata za Konstantinopol.*] София: Фондация „Развитие XXI“, 2010.
- Пенчев 2006:** Пенчев, Г. *Българският исторически роман*. Част Първа. [Penchev, G. *Balgarskiyat istoricheski roman. Chast Parva.*] София: Български писател, 2006.
- Рикьор 1993:** Рикьор, П. *История и истина*. [Ricoeur, P. *Istoriya i istina.*] София: Арес, 1993.
- Смит 2000:** Смит, А. *Национална идентичност*. [Smith, A. *Natsionalna identichnost.*] София: Кралица Маб, 2000.